

अग्निदत्त+अग्निदत्त उपन्यासमा स्वैरकल्पना

पुस्कर आचार्य*

Email: puskar.acharya01@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत समालोचनात्मक लेखमा उपन्यासकार ध्रुवचन्द्र गौतमको 'अग्निदत्त+अग्निदत्त' उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ । नेपाली उपन्यासको क्षेत्रमा स्वैरकल्पनाको अत्यधिक प्रयोग गर्ने गौतमको 'अग्निदत्त+अग्निदत्त' उपन्यासमा स्वैरकल्पनाको प्रयोग के कसरी गरिएको छ भन्ने मूल समस्यामा केन्द्रित रहेर उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासमा प्रस्तुत घटना, विषय र पात्रका माध्यमबाट स्वैरकल्पनाको प्रयोग भएका तथ्य र कुरा पहिचान गर्नु वा पहिल्याउनु यस अध्ययनको मूल उद्देश्य हो । प्रस्तुत लेखलाई सम्पन्न गर्न द्वितीय स्रोतका सामग्रीहरू प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनको मूल स्रोत सामग्री 'अग्निदत्त+अग्निदत्त' उपन्यास हो भने सैद्धान्तिक सामग्रीका लागि पुस्तकालयीय स्रोतबाट समालोचनाका सैद्धान्तिक ग्रन्थको सहयोग लिई विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरेर अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन स्वैरकल्पना प्रयोग सन्दर्भ र सैद्धान्तिक आधारलाई अवलम्बन गरिएको छ । नेपाली उपन्यासमा स्वैरकल्पना प्रयोगका दृष्टिले निकै सफल देखिने गौतमको 'अग्निदत्त+अग्निदत्त' उपन्यासमा नेपाली समाज र राजनीतिको चित्रलाई विभिन्न काल्पनिक घटना, पात्र र प्रसङ्गको सिर्जना गरेर निकै सुन्दर ढङ्गले स्वैरकल्पनाको प्रयोग भएको छ ।

शब्दकुञ्जी : स्वैरकल्पना, मिथक, पुनर्लेखन, क्षारसरोवर, खलन

SELF-IMAGINATION IN THE NOVEL AGNIDATTA + AGNIDATTA

Puskar Acharya

Abstract

In this article, novelist Dhruva Chandra Gautam's novel 'Agnidatta + Agnidatta' has been analyzed. Gautam's novel 'Agnidatta + Agnidatta', which uses a lot of self-imagination in the field of Nepali novels, has been analyzed by focusing on the basic problem of how self-imagination has been used. The main purpose of this study is to identify the facts and things used by self-imagination through the events, subjects and characters presented in the novel. The material from the second source is used to complete the present article. The main source material of this study is the novel 'Agnidatta + Agnidatta'. In order to conclude this study, self-conceptual context and theoretical basis have been adopted. In Gautam's novel 'Agnidatta + Agnidatta', which seems to be very successful in terms of the use of self-imagination in Nepali novels, self-imagination has been used in a very beautiful way by creating various imaginary events, characters and contexts of Nepali society and politics.

Keywords: self-imagination, myth, rewriting, alkalinity, ejaculation

विषयप्रवेश

ध्रुवचन्द्र गौतम (वि.सं. २०००) नेपाली साहित्यमा कवि, गीतकार, निबन्धकार, नाटककार, कथाकार र उपन्यासकारका रूपमा परिचित छन्। नाटक, कथा र उपन्यासका क्षेत्रमा चर्चित गौतमको आख्यान विधामा निकै पकड रहेको छ। आख्यान पुरुषका नामबाट समेत चिनिने गौतमले पछिल्लो समयमा उपन्यासलाई नै क्रीडास्थल बनाएका छन्। *अन्त्यपछि* (२०२४) उपन्यासबाट औपन्यासिक यात्राको थालनी गरेका गौतमका एकल र सहलेखन/संयुक्तका गरी दुई दर्जन उपन्यास कृतिहरू प्रकाशित भइसकेका छन्। निरन्तर लेखनमा सक्रिय गौतम नवीन प्रयोग गर्न रूचाउने प्रयोगवादी उपन्यासकार हुन्। अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी जीवनदृष्टि, आलोचनात्मक दृष्टिकोण, नवीन शिल्प शैलीको खोजी, अ-उपन्यासको लेखन, विधाभञ्जन, स्वैरकल्पनाको प्रयोग, चेतनाप्रवाह शैली, अनौपचारिक शैलीको प्रयोग, श्याम व्यङ्ग्य, मिथकीय प्रयोग, आञ्चलिकता, सूत्र उपन्यास, अनुभवन्यास उपन्यासको लेखन, पुनर्लेखन, विम्ब प्रतीकको रहस्यपूर्ण प्रयोग गौतमका खासखास औपन्यासिक विशेषता र कला हुन्।

कल्पनाका माध्यमबाट जीवनलाई उतार्ने गौतम अनुभूतिजन्य यथार्थको विम्बीकरण गर्ने उपन्यासकार हुन्। स्वैरकल्पनाको प्रयोगमा रूचि राख्ने गौतम वर्तमान मान्छे र समाजलाई एक्स-रे भैं छर्लङ्ग पार्न खप्पिस छन्। गौतमले उपन्यासलाई रोचक, कौतूहल र कलात्मक बनाउन स्वैरकल्पनाको उपयोग गरेका छन्। स्वैरकल्पनाका माध्यमबाट पाठकलाई अनौठो लोकमा विचरण गराउने गौतमको उपन्यास कला *अग्निदत्त+अग्निदत्त*मा पनि प्रयोग भएको छ। प्रस्तुत लेखमा पनि यही कलाको खोजी गर्ने प्रयास गरिएको छ।

समस्याकथन र उद्देश्य

उपन्यासकार ध्रुवचन्द्र गौतमको *अग्निदत्त+अग्निदत्त* उपन्यासमा वर्तमान मान्छे, समाज र राजनीतिलाई स्वैरकल्पनाका माध्यमबाट कसरी देखाउन खोजिएको छ ? भन्ने समस्यालाई यस अध्ययनको मूल समस्या बनाइएको छ । ध्रुवचन्द्र गौतमको *अग्निदत्त+अग्निदत्त* उपन्यासमा वर्तमान मान्छे, समाज र राजनीतिलाई विभिन्न विषय, घटना र पात्रका माध्यमबाट स्वैरकल्पनाको प्रयोग गरी कसरी प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने देखाउनु नै यस अध्ययनको उद्देश्य हो ।

शोधविधि

प्रस्तुत अध्ययनलाई पूरा गर्न मूलतः ध्रुवचन्द्र गौतमको *अग्निदत्त+अग्निदत्त* उपन्यासलाई प्रमुख स्रोत मानिएको छ । द्वितीय स्रोत सामग्रीका रूपमा पुस्तकालयीय स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । अध्ययनलाई पूरा गर्न तथा ठोस निष्कर्षमा पुऱ्याउन विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

साहित्यमा स्वैरकल्पना

साहित्यमा एउटा नवीन प्रयोगका रूपमा देखिएको स्वैरकल्पनालाई अंग्रेजीमा फ्यान्टासी (Fantasy) भनिन्छ । स्वैरकल्पना गिसेली भाषाबाट आएको *fantasy* शब्दको नेपाली रूपान्तरण हो । यसको शाब्दिक अर्थ मानसिक बिम्ब वा कल्पना भन्ने हुन्छ । मनोविज्ञानमा यसलाई दृश्य र अदृश्य रूपमा प्रकट हुने सोचाइ र इन्द्रियजन्य ज्ञानका बीचको बिम्ब स्वीकारिन्छ (बराल र एटम, २०५८, पृ. २५-२६) सङ्गीत क्षेत्रसँग सम्बन्धित यस शब्दको अर्थ कल्पनाको विभाग हुन्छ । यसले कल्पना शक्ति, चित्ररचना शक्ति, मानसिक चित्र विलक्षण बुद्धि आदिलाई बुझाउँछ । नेपाली साहित्यमा प्रयोग भइआएको स्वैरकल्पना शब्द स्वैर र कल्पना मिलेर बनेको छ । स्वैरको अर्थ चाहे अनुसारको हुन्छ भने कल्पनाको अर्थ स्मृतिपटमा अनौठो नयाँ कुरा वा वस्तुको प्रतिमा तथा रूपरेखा बनाएर काव्य, चित्र, प्रतिमा आदिका रूपमा उतार्ने वा मूर्त रूप दिने क्रियात्मक मानसिक शक्ति बुझिन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने स्वैरकल्पना एक किसिमको काल्पनिक संसार हो । यसको प्रयोग कला, सङ्गीत, चलचित्र, साहित्य आदि क्षेत्रमा भएको पाइन्छ ।

पूर्वीय, पाश्चात्य तथा नेपाली साहित्यको माध्यमिक कालका रचनामा पनि स्वैरकल्पनाको प्रयोग कुनै न कुनै रूपमा भएको पाइन्छ । यो काल्पनिक जस्तो भए पनि, देखिए पनि यथार्थको जगमा उभिएको हुन्छ । स्वैरकल्पना मनोविज्ञानका क्षेत्रबाट साहित्यका क्षेत्रमा आएको अन्तर्विषयक शब्दावली हो । साहित्यमा स्वैरकल्पना भनेको सामान्यतः अतिकल्पना हो, जसमा असम्भाव्य सम्भावनाहरूमाफत् सामान्य, स्वीकृत मानक स्थापित वा अधिकृत सत्य एवम् तथ्यको अतिक्रमण वा उल्लङ्घन गरिन्छ (शर्मा, २०६३, पृ. ४४५) । आधुनिक साहित्यमा सत्य वा वास्तविकतालाई हेर्ने नयाँ दृष्टिका रूपमा यो स्थापित भएको छ । यथार्थले जेजस्तो स्वरूप र चरित्र छ त्यही देखाउँछ, त्यस्तो पनि यथार्थ हुन सक्ला कि, हुन सकेको भए हुन्थ्यो भनेर सर्जकले इच्छा प्रकट गरेको कल्पना हो, स्वैरकल्पना हो । स्वैरकल्पना यथार्थको सुन्दर खोल र वासना हो (भट्टराई, २०७१, पृ. ६५) । साहित्यलाई रोचक, कौतुहल र कलात्मक बनाउनु यसको विशेषता हो । यथार्थको अयथार्थ प्रस्तुतिलाई स्वैरकल्पना भनिन्छ । यो अतिकल्पना हो र यसका माध्यमबाट वास्तविकताको खोजी गरिन्छ (शर्मा, २०६१, पृ. भूमिका) । यथार्थ सोझै भन्न नसकिने अवस्थामा यसको प्रयोग निकै उपयोगी सिद्ध हुन्छ ।

स्वैरकल्पना कल्पना, अधिकल्पना, परिकल्पना र अतिशय यथार्थ (हाइपर रियालिटी) सँग जोडिएको हुन्छ । सबै कल्पना एक प्रकारको मानसिक तरङ्ग हो, तर स्वैरकल्पनामा यस्ता तरङ्गको चरम बाहुल्य वा अतिशयता हुन्छ । कल्पना निर्देशित र स्वतन्त्र दुवै खालको हुन्छ तर स्वैरकल्पना स्वतन्त्र कल्पनामध्ये पनि अत्यधिक स्वैर वा स्वतन्त्र हुन्छ (शर्मा, २०६६, पृ. २२३) । अधिकल्पनाको तात्पर्य स्मृतिको त्यो प्रकार हो, जसमा कृतिगत पात्रको दिक्कालको बन्धनबाट फुत्केर समय र स्थान मुक्त विचरण गर्छ (शर्मा, २०६१, पृ. भूमिका) । त्यसैगरी परिकल्पना भनेको इन्द्रियग्राह्य मानसिक चित्र वा बिम्ब हो । यसको प्रयोगले अभिव्यक्ति शक्तिशाली बन्छ ।

अतिशय यथार्थ साँच्चै लाग्ने तर हुन नसकिने यथार्थ हो, छोएर अनुभव गर्न वा समाएर राख्न नसकिने यो यथार्थ एक प्रकारको स्वैरकल्पना जस्तै हो (शर्मा, २०६६, पृ. ३६०) ।

स्वैरकल्पना जसले असम्भवलाई पनि सम्भव तुल्याउँछ, पाठकलाई मनोरञ्जनका साथै नयाँ लोकमा पुऱ्याउँछ, लेखकलाई बचाउँछ र भिन्न दृष्टिकोणबाट सत्यको खोजी गर्छ । यथार्थ र प्रचलित बाटोभन्दा भिन्न रूपबाट यथार्थ पक्रिने काम यसले गरेको हुन्छ । अंग्रेजी साहित्यमा जोनाथन स्वीफ्ट, ड्यानियल डिफोले स्वैरकल्पनाको सुन्दर प्रयोग गरेजस्तै नेपाली साहित्यमा विजय मल्ल, मोहनराज शर्मा, ध्रुवचन्द्र गौतम, सरूभक्तजस्ता सर्जकले सिर्जनालाई कलात्मक र उत्कृष्ट बनाएका छन् ।

अग्निदत्त+अग्निदत्त उपन्यासमा स्वैरकल्पनाको प्रयोग

उपन्यासकार ध्रुवचन्द्र गौतम नेपाली उपन्यासका क्षेत्रमा स्वैरकल्पनाको अत्यधिक प्रयोग गर्ने उपन्यासकार हुन् । कथा र उपन्यास विधामा स्वैरकल्पनाको प्रयोगका दृष्टिले गौतमको उपस्थिति अब्बल रहेको छ । अन्त्यपछि (२०२४) उपन्यासबाट औपन्यासिक यात्राको थालनी गरेका गौतमले डापी (२०३३) रचनाबाट स्वैरकल्पनात्मक प्रवृत्तिको आरम्भ गरेका छन् । उनका डापी (२०३३), कट्टेलसरको चोटपटक (२०३७), अलिखित (२०४०), निमित्त नायक (२०४३), स्वर्गीय हिरादेवीको खोज (२०४५) र उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य (२०४८) स्वैरकल्पनापूर्ण अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी प्रवृत्तिको वहन गर्ने उपन्यास हुन् । यसैगरी दुविधा (२०५२), अग्निदत्त+अग्निदत्त (२०५३), तथाकथित (२०६२), जेलिएको (२०६२), एक असफल आख्यानको आरम्भ (२०६५), अप्रिय (२०६७) र सातौँ ऋतु (२०६८) चाहिँ बहुल चिन्तनयुक्त स्वैरकल्पनाको उपयोगमा तयार भएका उपन्यास हुन् (सुवेदी, २०७२, पृ. ८७) । गौतमले यथार्थलाई फरक ढङ्गले स्वैरकल्पनाका माध्यमबाट पाठकलाई नयाँ स्वाद चखाउने काम गरेका छन् । विसङ्गत जीवनदृष्टि र अस्तित्व रक्षाका लागि गरिने सङ्घर्ष र विसङ्गत र निस्सार जीवन भोग्न बाध्य मानवीय नियतलाई प्रस्तुत गर्नु नै गौतमका उपन्यासको मूल भावभूमि रहेको छ ।

मिथकीय प्रयोगमा रूचि राख्ने गौतमले पुनर्लेखनमा पनि जोड दिएका छन् ।

पछिल्लो समय नेपाली साहित्यमा पुनर्लेखनको प्रयोग बढ्दो छ । समय र स्थानका रेखाहरू मेटिँदैछन्, घटना पात्रको पुनर्व्याख्या हुन थालेको छ । पात्रको चेतना थपघट हुन्छ, चेतना फेरिन्छ, भन्ने कुरालाई सर्जकले महत्त्व दिएका छन् । तीन दशकदेखि लेख्दै आएका गौतमले डेढ दर्जन उपन्यासमा निरन्तर नौलोपन प्रस्तुत गर्दै आएका छन् । उनको अग्निदत्त+अग्निदत्त पुनर्लेखनको प्रथम शक्तिशाली उदाहरण हो (भट्टराई, २०७१, पृ. ५०९) ।

अग्निदत्त+अग्निदत्त उपन्यासमा गौतमले पुराणेतर नवीन मिथकको प्रयोग गरेका छन् । माध्यमिककालीन नेपाली साहित्यका स्रष्टा गिरीशबल्लभ जोशीको रहस्य र रोमाञ्चपूर्ण उपन्यास वीरचरित्रको अतिमानवीय पात्र अग्निदत्तको कथालाई पुराकथाका रूपमा ग्रहण गर्दै उपन्यासमा मिथकीय पुनर्सिर्जनका साथै स्वैरकल्पनाको सुन्दर उपयोग गरिएको छ ।

जम्माजम्मी ४ भाग १०७ उपभाग र २१६ पृष्ठमा विभाजित अग्निदत्त+अग्निदत्त उपन्यासले नेपाली समाजको वास्तविकतालाई छर्लङ्ग पारेको छ । अग्निदत्त+अग्निदत्त उपन्यासले समकालीन जीवनपद्धति, २०४६ सालको प्रजातन्त्र प्राप्तिपछिको अन्योलपूर्ण राजनीति, मानवीय उपेक्षा, अविवेकपूर्ण राजनैतिक गतिविधि, सत्ताखेल, शासनसत्ताप्रतिको हानथाप, विकृत राजनीति, खस्कदो मानवीय मूल्य, पारिवारिक विघटन तथा दाउपेच, यौनजन्य क्रियाकलाप, समलैङ्गिक विकृत यौनक्रिडा, ज्ञान र विवेकको विस्थापन, चाकडीप्रथाको उत्कर्ष, मान्छेका स्वार्थलोलुप चरित्रजस्ता सामाजिक, राजनैतिक, वैयक्तिक आचरणको चिरफार गरेको छ (आचार्य, २०७०, पृ. ५८) । हासोन्मुख समाज, घिनलाग्दो राजनीति र वैयक्तिक चरित्रलाई उपन्यासमा गौतमले विभिन्न रोचक घटना, प्रसङ्ग र पात्र सिर्जना गरेर पाठकलाई अनौठो लोकमा विचरण गराएका छन् ।

मध्यम आयामको अग्निदत्त+अग्निदत्त उपन्यासमा विश्रुद्धखलित, खण्डित, काल्पनिक र निरपेक्ष कथानक रहेको छ । उपन्यासकी नायिका वृक्षाको जन्म र नामकरण प्रसङ्गबाट शुरू भएको यस उपन्यासमा नायक अग्निदत्त र नायिका वृक्षाको केन्द्रमै रहेर खण्डित कथा प्रस्तुत भएको छ । नायक र नायिका दुवै जीवनको बोझ थाम्न नसकेर क्षारसरोवरमा हाम फाल्छन् । तिनीहरू देखिदैनन् उपन्यास सकिन्छ । यहाँनेर उपन्यासकारले एउटा सम्भावनाको शङ्का पाठकलाई छोडेका छन् । उनीहरू एक्काइसौं शताब्दीमा पुगेको सूचना सङ्केत गरिएको छ । पानको पन्जाबाट आरम्भ भएको वृक्षाको जीवन रहस्य पानको पन्जा हराएसँगै सकिएको छ । यसबीचमा उनीहरूले अनेक खेल खेलेका छन्, विभिन्न अवतारमा देखिएका छन् । अग्निदत्तका विभिन्न रूप र अवतार प्रदर्शन भएका छन् । बहुलपात्रको प्रयोग गरिएको यस उपन्यासमा नेपाली समाजको बृहत्तर चित्र प्रस्तुत गरिएको छ । वृक्षाको तासको खेल र जुवाडेवृत्ति स्वैरकल्पनाकै अङ्ग बनेको छ भने नायक अग्निदत्तको सम्पूर्ण चरित्र र गतिविधि स्वैरकल्पनात्मक रहेको छ । उपन्यासमा आएका विभिन्न पात्र, घटना, स्थल रहस्यात्मक, काल्पनिक छन्, चरित्र र क्रियाकलाप असम्भव प्रायः लाग्ने देखिन्छन् । समग्रमा उपन्यास स्वैरकल्पनाको एउटा पुञ्ज बनेको छ । उपन्यासमा आएको तरुण राज्य स्वैरकल्पनाको सुन्दर र व्यापक तस्वीर हो । उपन्यासमा प्रस्तुत भएका वृक्षा, उसको जन्म, यक्ष सम्वाद, कालु दानव र गुलाफवदन, नक्कली चौपाया, सन्यासीका प्रसङ्ग यी सबै उपन्यासमा प्रयोग भएका स्वैरकल्पनाका उदाहरण हुन् ।

उपन्यासकार ध्रुवचन्द्र गौतमको ४ भागमा विभाजित अग्निदत्त+अग्निदत्त उपन्यासको पहिलो भागमा नेपाली समाजको तल्लो तहसम्म मौलाउँदै गएको भ्रष्टाचार, घूस प्रकरण, महङ्गी, अबैध क्रियाकलाप नेताका स्त्रीलम्पट र मदमत्त चरित्र, विकृत यौन क्रिडाजस्ता कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ । उपन्यासकी नायिका वृक्षाको जन्म प्रसङ्ग, सन्यासीको प्रसङ्ग, पाँच अङ्गको संयोग, तास प्रकरण स्वैरकाल्पनिक छन् । पहिलो भागको १४ उपभागमा सन्यासीको प्रसङ्ग रहेको छ । यहाँ सन्यासीले वृक्षालाई हरसङ्केतदेखि उद्धार गर्न तासलाई जीवनको साध्य र साधन मान्न निर्देश गरेको छ । स्मरण रहोस् आजको युगमा जस्तोसुकै सज्जनले पनि धोका दिन सक्छ, तर तासले तिमीलाई कहिल्यै धोका दिने छैन । ...युगको, राष्ट्रको र भाग्यको पनि यही माग छ (अग्निदत्त+अग्निदत्त, २०६१, पृ. २७) । सन्यासीको वचनअनुसार भोलिपल्ट बिहान उठेर वृक्षाले पानको पन्जा भेटाउँछे । उपन्यासमा यहाँबाट स्वैरकल्पनाको जालो शुरू हुन्छ । वृक्षाको उन्नति हुँदै जान्छ, प्रख्यात बन्छे, हरेक ठूला मान्छेकी अपरिहार्य ठानिन्छे । यसैक्रममा सुन्दर युवकको आगमनसँगै पहिलो भाग सकिन्छ । सतीत्व परीक्षण, सत्ता प्राप्तजस्ता कुरा तासकै जोखनाबाट खोज्ने प्रसङ्ग पनि स्वैरकल्पनाकै अङ्ग भएका छन् । नेपाली समाज र राजनीतिमा यस्ता थुप्रै वृक्षाको जन्म र आगमन भएको छ, राजनीति तासको खाल बन्दै गएको कुरालाई गौतमले काल्पनिक ढङ्गले देखाएका छन् ।

उपन्यासको दोस्रो भागमा राजनीति, प्रशासनयन्त्र घिनलाग्दो बन्दै गएको, चेलीबेटी बेचबिखन, स्मगलिङ, छाडा यौनवृत्ति, जनता लुट्ने काम भइरहेको जस्ता घटना र प्रसङ्ग रहेका छन् । उपन्यासको नायक अग्निदत्तको आगमन पनि दोस्रो भागबाट भएको छ । वीरचरित्रको मुख्य पात्र अग्निदत्तको पुनर्लेखन गर्दै उपन्यासकारले अग्निदत्तको एउटा नयाँ संसार खडा गरेका छन् । उसको चिन्तन र चरित्रमा पुरै परिवर्तन छ । अग्निदत्त भन्छ - जसरी आजका राजनीतिक खेलाडीहरू थरीथरीका भेष बदलिन सियालु छन्, त्यसैगरी म पनि भेष बदलिनमा, षड्यन्त्र गर्नमा र हेरीहेरी सत्य र मिथ्या बोल्न अत्यन्त समर्थ थिए । मलाई अहिले हेर्दा लाग्दछ आजको राजनीतिको थालनी नै मैदेखि भएको हो (अग्निदत्त+..., पृ. १०५) । कल्पनाको नयाँ संसार निर्माण गर्दै गौतमले वर्तमान राजनीतिको दूषित वातावरणलाई देखाएका छन् । वैयक्तिक चरित्रको स्खलनलाई अग्निदत्तको बाबु गणेशदत्त र बाजे सोमदत्तको मूर्तिवत प्रसङ्गबाट देखाइएको छ । गणेशदत्त, सोमदत्तजस्तै कैयौं पुरूषहरू निधिनीजस्ता नारीको जाल र वशमा परेर मुखै देखाउन नसक्ने भएको कुरा पनि स्वैरकल्पनाकै माध्यमबाट अभिव्यक्त भएको छ । घूस काण्ड र स्मगलिङलाई प्रस्तुत गर्दै यक्ष र अग्निदत्तको प्रश्नोत्तर संवादको आयोजना गर्नु स्वैरकल्पनाकै अर्को नमूना हो । यहाँ यक्षलाई पनि नवीन ढङ्गले प्रयोग गरिएको छ । यक्ष सरोवर र यक्ष अन्तर्धानको सन्दर्भ पनि काल्पनिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । वेश्याकी छोरी गुलाफवदन र कालु दानवको सन्दर्भ प्रस्तुत गर्दै वर्तमान समाजको नग्न यौनलीला र रक्सीको आहालमा डुब्ने वर्तमान समाजको चरित्र

उतारिएको छ । भूतको साम्राज्य र राज्य सञ्चालन पनि भूतकै हातमा भएको सन्दर्भ प्रस्तुत गर्दै उपन्यासमा काल्पनिक घटनाका माध्यमबाट राज्यसत्ता ओगट्ने र जनता लुट्ने भूत अर्थात् नेताप्रति स्वैरकल्पनाकै माध्यमबाट व्यङ्ग्य गरिएको छ । राजकुमारी र अग्निदत्तको वाचा मान्ने सन्दर्भबाट स्त्रीलम्पट शासक र नेताको चरित्रलाई प्रस्तुत गरिएको छ जुन आजको पर्यायजस्तै भएको छ ।

उपन्यासको तेस्रो भागमा अग्निदत्तको साख खस्कदै गएको, घरबाटै तिरस्कृत हुनुपरेको, भाइ विष्णुदत्तजस्तो फटाहा शक्तिशाली बन्दै गएको र अग्निदत्त रन्थिनैदै हिँड्दा तुरूप राज्यमा पुगेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । स्वैरकल्पनाको प्रयोगका दृष्टिले यो भाग निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । सिङ्गो तुरूप राज्य नै उपन्यासकारको स्वैरकल्पनाको सुन्दर सिर्जना हो । यहाँ उपन्यासकारले तुरूप राज्यको परिकल्पना गरेर नेपाली समाज र स्थिति हुँदै गएको राजनीतिप्रति भटारो हानेका छन् । स्तरीय बिम्बमार्फत् वर्तमान नेपालको राजनैतिक फोहोरी खेल, दुर्गन्धित संस्कार, निखलाम पथभ्रष्टता र उपेक्षित जीवनधाराको व्यङ्ग्यात्मक आलेखन यहाँ प्राप्य छ । तास खेलाइको रामरमितामा राज्यका आधारभूतदेखि गहन निर्णयलाई समेत बेवास्तापूर्वक लिइने आजको गैरजिम्मेवार स्वभावको शल्यक्रिया *अग्निदत्त+अग्निदत्त*मा छ (नयाँघरे, २०५५ भदौ, पृ. १८६) । तुरूप राज्यलाई बास्साले चलाउँदैन, गुलामले चलाएको हुन्छ । गुलामले तुरूप राज्यलाई जुवाखाना घोषणा गर्छ । त्यहाँ सुरापान, तास, कौडाबाटै ठूलाठूला निर्णय हुन्छन् । तुरूप राज्यमा मन्त्रीको संख्या अत्यन्तै धेरै हुन्छ, भ्रष्टाचार संस्थागत हुन्छ, वेश्यागमन छ, नागरिक संवेदनहीन बनेका छन्, पानी मन्त्रीले पानी सुकाउने काम गर्छ, सत्ता र शाषक आफ्नै प्रचारप्रसारमा व्यस्त हुन्छन्, मन्त्री गुलाम चौपायाले जस्तै घाँस खान्छन्, जनता यी सबै भोग्न बानी परिसकेका हुन्छन् । बेलकोट र बेलवृक्षको सन्दर्भ पनि रोचक रहेको छ । तुरूप राज्यमा राज्य लुट्ने सन्दर्भ त्यहाँको निजी सचिव र अग्निदत्तको संवादमा यसरी आएको छ - “वेश्यागामीकै लयमा यिनीहरूलाई राज्यगामी भनिएको हो । कारण वर्ष दिनसम्म यिनीहरू राज्यलाई साँच्चीकै कुनै स्त्री मानेर भोग गर्दछन् । लुट्दछन् र लुट्दछन् । यिनीहरू परम बलत्कारी बन्दै ओछ्यानमा सुताएर राज्यलाई सुचारू रूपमा चलाउने गर्दछन्” (*अग्निदत्त+अग्निदत्त*, पृ. १४३) । यी सबै घटना देखेपछि अग्निदत्त जीवनलाई भारी र अन्धकार अनुभव गर्दै क्षार सरोवरमा हाम फाल्छ । आश्चर्य के हुन्छ भने उ किशोर अग्निदत्तमा रूपान्तरण हुन्छ । आफ्नै अनुपातमा बाजे र बाबुआमाको उमेरमा पनि परिवर्तन हुन्छ ।

वास्तवमै तुरूप राज्य वर्तमान राज्यसत्ताको प्रतिबिम्ब वा भ्रलक भैं देखिन्छ । सत्तामा पुगेर राज्यसत्ताको दुरुपयोग गर्ने शासकीय चरित्रलाई अत्यन्तै सुन्दर, कौतुहल ढङ्गले उपन्यासकारले स्वैरकल्पनाका माध्यमबाट देखाएका छन् । पाठकलाई चुम्बकीय गुण जस्तै तान्दै काल्पनिक अलौकिक संसारमा विचरण गराएर उपन्यासकारले मष्तिष्कमा एउटा अमिट छाप हानिदिएका छन् ।

अग्निदत्त+अग्निदत्त उपन्यासको चौथो भागमा अग्निदत्तले एक्काइसौं शताब्दीको जीवन बिताउन थालेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ । उ नोकरी खोज्दै भौतारिन्छ । प्रताडित, कष्टकर अभिशप्त जीवन बाँच्छ । उसको जीवन नै एउटा व्यङ्ग्य बन्छ । वृक्षासँग अग्निदत्तको बिहे हुन्छ, जीवन कचपचमै चल्छ । दुवैको अवस्था खस्कदो हुन्छ । यस्तैमा एकदिन एउटा मानिसले आफूलाई अग्निदत्त भएको दावा गर्छ, मुद्दा हाल्छ । मुद्दाको फैसला पछि आउने अग्निदत्तको पक्षमा हुन्छ । वृक्षाले नयाँ अग्निदत्तलाई नाम फेरेर वरण गर्नुपर्ने हुन्छ । यस स्थितिमा आफ्नो नाम र पहिचान हराएर बाँच्नुभन्दा मर्ने निर्णयमा अग्निदत्त पुग्छ । वृक्षा पनि क्षारसरोवर जाने निर्णय गर्छे । अन्ततः वृक्षा र अग्निदत्तले क्षारसरोवरमा हाम फाल्छन् उपन्यासको कथा सकिन्छ । यसरी उपन्यासमा पहिचान र अस्तित्व हराएर पनि बाँच्नुपर्ने आजको मानवीय नियती अर्थात् एक्काइसौं शताब्दीको वास्तविकतामाथि उपन्यासकारले तिखो कटाक्ष गरेका छन् । चाकडीको भरमा पदोन्नति हुने चाकडीप्रथाको सामाजिक, राजनैतिक अवस्थालाई यस भागमा देखाइएको छ । यस भागमा आएका घटना र पात्रको संयोजन पनि स्वैरकल्पनामा आधारित छन् ।

संस्कृत आख्यान पञ्चतन्त्रको विष्णुदत्त र माध्यमिककालीन उपन्यास वीरचरित्रको अग्निदत्त पात्रलाई एकाइसौं शताब्दीका पात्र बनाएर उसले भोगेको, जीवन, पात्रगत चरित्र र चिन्तनको परिवर्तनलाई पुनर्लेखन, मिथकीय पुनर्सिर्जन र स्वैरकल्पनाका माध्यमबाट वर्तमानलाई देखाउने अनौठो संयोजन उपन्यासकार गौतमले *अग्निदत्त+अग्निदत्त* उपन्यासमा गरेका छन् । उपन्यासमा आएका सबैजसो पात्रले नेपाली समाज र राजनीतिमा मौलाएको बेथिति र विकृतिलाई कुनै न कुनै रूपमा प्रतिनिधित्व गरेका छन् । वरिष्ठ समालोचक तथा यस उपन्यासका भूमिका लेखक मोहनराज शर्माका अनुसार यो उपन्यास वर्तमान नेपाली जीवनको महात्रासदी हो । राजनैतिक अकर्मण्यता, सुजबुझको अभाव, चाकडी मानसिकता, बौद्धिक दरिद्रपनजस्ता यावत् कुराले वर्तमान समाज र राज्य अधोगतितर्फ उन्मुख हुँदै तुरूप राज्यमा परिणत हुँदै गएको वर्तमान परिदृश्यलाई उपन्यासकार गौतमले कलात्मक ढङ्गमा स्वैरकल्पनाको माध्यमबाट प्रकट गरेका छन् । कल्पना, अधिकल्पना र परिकल्पना अर्थात् स्वैरकल्पनाको सञ्जाल उपन्यासमा प्रयोग भएको छ । विम्ब प्रतीकको रहस्यात्मक र सुन्दर प्रयोग अनि श्याम व्यङ्ग्यको समुचित प्रयोग गर्दै समाजको प्रतिविम्ब उपन्यासमा उतारिएको छ । मिथकीय पात्र, घटना र स्थानको उपयोग गर्दै २०४६ पछिको प्रजातन्त्र प्राप्तपछि पनि नेपाली राजनीतिमा सुशासन र स्थिरता आउन नसकेकोप्रति लेखकले तीव्र आक्रोश र असन्तुष्टि प्रकट गरेका छन् । वर्तमान मान्छेका भय, त्रास, सङ्कट र क्रुरतालाई गौतमले तुरूप राज्यको परिकल्पना गरेर उपन्यासमा देखाएका छन् । नेपाली जनतामा छाएको निराशा र सत्ताउन्मादमा रमाउने राजनैतिक प्रवृत्तिप्रति कटाक्ष गर्दै गौतमले जनतालाई दिग्भ्रमित पार्ने र अनेक ढङ्गले वशमा राख्ने राज्यसत्ताको चरित्रप्रति आपत्ति प्रकट गरेका छन् । समग्रमा व्यक्ति, समाज र सिङ्गो राजनीति नै स्वखलित हुँदै गएको चिन्तालाई नौलो कला र शैलीको प्रयोग गर्दै कलात्मक रूपमा स्वैरकल्पनाका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएको छ । वास्तवमा वृक्षा र अग्निदत्त आजको समाज, व्यक्ति, आचरण र चरित्र हो । वृक्षा र अग्निदत्त घरपरिवार, समाज, देश र राजनीति सबैतिर व्याप्त छन्, छुयापछुयाप्ती देखिन्छन् । यही यथार्थलाई प्रकट गर्न वा प्रतिविम्बित गर्न गौतमले नितान्त नयाँ शैली र पद्धतिको खोजी उपन्यासमा गरेका छन् । तुरूप राज्य आजको वास्तविकता हो । यही वास्तविकतालाई प्रकट गर्न काल्पनिक संसारको उडान गराउँदै वास्तविकताको दिग्दर्शन गराउन उपन्यासकार सफल भएका छन् । पाठकलाई नयाँ स्वाद चखाउँदै गौतमले *अग्निदत्त+अग्निदत्त* उपन्यासमार्फत् नेपाली उपन्यास फाँटमा नयाँपन थपेका छन् ।

निष्कर्ष

नेपाली साहित्यमा आख्यान पुरूषका नामले परिचित ध्रुवचन्द्र गौतम नेपाली उपन्यास साहित्यकै पर्याय हुन् । साहित्यका कविता, गीत, निबन्ध, नाटक, संस्मरण, कथा, उपन्यास विधामा कलम चलाउने गौतमको मुख्य विधा आख्यान विधा नै हो । आख्यान साहित्यमा पनि पछिल्लो समय गौतम उपन्यासमा केन्द्रित बनेका छन् । एकपछि अर्को उपन्यास लिएर देखापर्ने गौतमले करिब दुई दर्जन उपन्यास कृति प्रकाशित गरिसकेका छन् । वर्तमान नेपाली समाजलाई केन्द्र मानेर उपन्यासको रचना गर्ने गौतमले नौलो ढङ्गबाट समाजलाई उतार्ने काम गरेका छन् । मूलतः विसङ्गत जीवनदृष्टि प्रस्तुत गर्दै अस्तित्व रक्षाका निम्ति गरिने सङ्घर्षलाई उपन्यासमा उतार्ने गौतमले नौलो प्रयोग र शैली अँगालेका छन् । अनौपचारिक शैली, चेतनाप्रवाह शैली, श्यामव्यङ्ग्य, सूत्र उपन्यास तथा अनुभवन्यास उपन्यास लेखनजस्ता नवीन शैली र प्रयोग गर्ने गौतमले डापी उपन्यासदेखि स्वैरकल्पनाको प्रयोग गरेका छन् । नेपाली उपन्यासका फाँटमा स्वैरकल्पनाको अत्यधिक प्रयोग गर्ने गौतमको *अग्निदत्त+अग्निदत्त* उपन्यास पनि स्वैरकल्पनाको प्रयोग गरिएको सुन्दर उपन्यास हो । यथार्थ हो तर त्यसलाई अयथार्थ वा काल्पनिक रङ दिएर नेपाली समाज, राजनीति र व्यक्ति चरित्रको स्वखलनलाई गौतमले चिरफार गरेका छन् । पौराणिक, काल्पनिक पात्र घटना र स्थानको सिर्जना गरेर स्वखलित हुँदै गएको आजको वर्तमानलाई देखाउन गौतम सफल भएका छन् । उपन्यासका सबैजसो घटना र पात्रले अहिलेको समाज, चिन्तन, चरित्र र

प्रवृत्तिलाई छर्लङ्ग पारेको छ । स-साना घटना, पात्र र स्थानको काल्पनिक संसार जोड्दै गौतमले *अग्निदत्त+अग्निदत्त* उपन्यासमा स्वैरकल्पनाको सञ्जाल बुनेका छन् र पाठकलाई तुरूप राज्यको जालमा पारेका छन् । नेपाली पाठकका लागि एउटा छुट्टै स्वाद लिएर देखापरेका ध्रुवचन्द्र गौतमको *अग्निदत्त+अग्निदत्त* स्वैरकल्पनाको सुन्दर प्रयोग गरिएको उपन्यास हो । नेपाली उपन्यासका फाँटमा गौतम नौलो बान्की लिएर फेरि पनि अब्बल सावित भएका छन् ।

सन्दर्भसूची

- आचार्य, पुस्कर (२०७०). 'अग्निदत्त+अग्निदत्त उपन्यासमा प्रतिबिम्बित नेपाली समाज'. *प्रज्ञान*. वर्ष १, अङ्क १, पृ. ५६-६० ।
- गौतम, ध्रुवचन्द्र (२०६१). *अग्निदत्त+अग्निदत्त (दो.सं.)*. ललितपुर, पृ. साभा प्रकाशन ।
- नयाँघरे, युवराज (२०५५ भदौ). 'अग्निदत्त+अग्निदत्त'मा व्यक्ति र चरित्रको विष्फोटन'. *मधुपर्क*. वर्ष ३१, अङ्क ४, पृ. १८४-१८६ ।
- बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (२०५८). *उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास (दो.सं.)*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०७१). *उत्तरआधुनिक विमर्श (दो.सं.)*. काठमाडौं : ओरिएण्टल पब्लिकेशन हाउस ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६१). "अग्निदत्त+अग्निदत्त" बारे दुई कुरा', *ध्रुवचन्द्र गौतमकृत 'अग्निदत्त+अग्निदत्त'*. (दो.सं.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६३). *समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग (दो.सं.)*. काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६६). *आधुनिक तथा उत्तरआधुनिक पाठकमैत्री समालोचना*. काठमाडौं : क्वेस्ट पब्लिकेशन ।
- सुवेदी, राजेन्द्र (२०७२). *समसामयिक नेपाली उपन्यास*, काठमाडौं : तन्नेरी प्रकाशन ।